

MALTSIK BALÁZS

PÉTER GYÖRGY KÖZGAZDASÁGI REFORMELKÉPZELÉSEI 1953-1956

Vonzások és taszítások, egész életet meghatározó elvtársi, bajtársi és baráti kapcsolatok, naiv idealizmus és átgondolt kamarilla-politika, diktatúra kontra „emberarcú szocializmus,” csapások az értelmiségre, a parasztságra és a munkásosztályra, a „munkás-paraszt-értelmiségi összefogás” nevében. Sajátos világ, sajátos sorsok az 1945 utáni Magyarország mindennapjaiban. Tragikus világ és tragikus sorsok. Csupán néhány szó, néhány fogalom, amely jellemezheti történelmünk legújabb kori fejezetét. Az alábbi írás apró adalék hazánk sorsdöntő éveire. Adalék egy olyan korszak történetéhez, amikor a reform, a jobbítás szándéka kevésnek bizonyult egy rendkívül zárt rendszer keretein belül. Kevésnek bizonyult, elsősorban azért, mert akik ezzel próbálkoztak nem tudtak túllépni a rendszer és saját maguk ideológiai korlátain.

Gazdasági és politikai helyzet Magyarországon 1947-1953 között

Magyarországon az 1947 ősztől gyors ütemben végrehajtott változtatások nyomán 1949 folyamán lényegében kialakult a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetőségi elképzeléseinek végrehajtásához szükséges politikai, gazdasági berendezkedés. Az országra ráerőltetett szovjet típusú gazdaságirányítási rendszer, amely teljes egészében idegen volt a hagyományos magyar gazdaság struktúrájától, egész szerkezetétől, az 1950-es évek elejére bebizonyította működésképtelenségét. Történtek ugyan kezdeményezések a problémák mélyebb feltárására, akár a legfelsőbb párt- és állami vezetés berkein belül is, – elsősorban Gerő Ernő környezetében – ezek azonban szó szerint a kezdeményezések szintjén maradtak.

A mennyiségi eredményeket középpontba helyező, az iparfejlesztést – ezen belül is a nehézipar erőteljes fejlesztését – előtérbe helyező

gazdaságpolitika már az 1947. augusztus 1-jével kezdődő hároméves terv beruházásain is világosan megmutatkozott. A beruházási egyoldalúság, a szélsőséges aránytalanságok még szembetűnőbbé váltak az 1949. április 14-én meghirdetett első ötéves terv,¹ többszöri módosításon – emelésen – keresztülment keretszámain.² A három- illetve az első öt-éves terv beruházásainak túlfeszítettsége elsősorban abban jelentkezett, hogy a tervezés nem számolt a reális lehetőségekkel, a tervszámok és a gazdaság tényleges teljesítőképessége elszakadtak egymástól. Az egyre több irányból jelentkező és mind jobban halmozódó gazdasági zavarok a vezetést nem készítették arra, hogy gyökeresen változtasson eddigi elképzelésein. Történtek ugyan kezdeményezések a működési zavarok okainak vizsgálatára, de a bajok okait csak részben keresték az elképzelésekben vagy a célokban. A gazdaság működésében egyre gyakrabban jelentkező problémákat ezért improvizálva, alkalmi intézkedésekkel – például részleges tervmódosítással, személycserékkel, kampányok sorozatával – próbálták kiküszöbölni. A változatlan irányvonalat világosan mutatja az Országos Tervhivatal által 1953 január végére elkészített, 1955-59-re szóló tervkoncepció, melyet az első – feszített – ötéves terv közvetlen folytatásának tekintettek.

A változások a „Gazda,” Sztálin halálával, valamint Malenkov miniszterelnöki kinevezésével kezdődtek. Az MDP-vezetést Moszkvába rendelték. A szovjet párt- és állami vezetők rendkívül éles bírálatokkal illették a Magyarországon kialakult politikai és gazdasági berendezkedést, az egyszemélyi vezetést, az internálásokat és egyéb törvénytelen- ségeket, az elhibázott gazdaságpolitikát, a mezőgazdaság teljes elhanyagolását, a lakosság életszínvonalának folyamatos süllyedését.³ Megszületett a gyors és határozott döntés: Rákosi Mátyásnak le kellett mondania 1952. augusztus 14. óta betöltött miniszterelnöki posztjáról, de a párt főtitkára maradt, hogy – önkritikát gyakorolva – kijavítsa elkövetett hibáit. Az ukáz szerint az új kormányfő, Nagy Imre irányításával kellett olyan programot készíteni, amely – ha lehet gyorsan – képes javítani a Magyarországon kialakult helyzeten. A változások tehát Malenkov és csoportja környezetéből indultak ki, és ez határozta meg a „szovjet-zóna,”

¹ Szabad Nép, 1949. április 14., Gerő Ernő előző napi beszédének publikált változata.

² 1949. évi XXV. törvény. In: Országgyűlési Napló, 1949-1953, 370. o. A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának határozata. In: A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve, 1951. február 24. – március 2., Budapest 1951, 520. o.

³ Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól, 1953. június 13-16., In: Múltunk, 1992, 2-3. o.

ezen belül hazánk mozgásterét is. Nagy Imre azért lett a miniszterelnök, mert a szovjet pártvezetők így akarták.

Ilyen előzmények után került sor az MDP Központi Vezetősége (MDP KV) 1953. június 27-28-i ülésére, valamint az ún. „júniusi út” politikájának kezdetét jelző határozat meghozatalára.⁴ A határozat szigorú elmarasztalásban részesítette az addigi vezetést és jelentős változtatásokat eszközölt nem csupán politikai, hanem gazdasági téren is. Nagy Imre kormányprogramja 1953. június 4-én hangzott el az Országgyűlés előtt.⁵ Az ebben megjelölt gazdaságpolitikai intézkedések „az új szakasz gazdaságpolitikájaként” mentek át a köztudatba. Az 1953. és az 1954. évi beruházási tervet megfigyelve már egyértelműen látszik a gazdaságpolitikai változás. Csökkentették az ipar – azon belül a nehézipar – részesedését a beruházásokból, egyidejűleg növelték a mezőgazdaság támogatására, lakásépítésre, tatarozásra szánt összegeket, az ipari beruházásokon belül pedig a fogyasztási cikkek gyártásának fejlesztését szorgalmazták. Az 1954. évi terv beruházáspolitikája már egyértelműen tükrözte az új szándékokat.

A beruházások keretösszege összességében csökkent, a mezőgazdaság részesedése viszont nőtt a főbb mutatókon belül. Az 1953 június vége után kiadott rendeletek a mezőgazdasági üzemek, termelészövetkezetek, magángazdaságok helyzetének könnyítéséről intézkedtek. Ahogy a kormányprogram is tartalmazta, megengedték – bár igen szigorú feltételek mellett – a termelészövetkezetekből való kilépést, illetve a szövetkezetek feloszlását is.⁶ Ugyanakkor sorra jelentek meg az élelmiszer- és fogyasztási cikkek kínálatbővítésére és a bérből és fizetésből élők jövedelmének növelésére irányuló egyéb intézkedések. Emellett egy sor határozat született a bürokrácia visszaszorításáról, az apparátus számának csökkentéséről, az ún. racionalizálásról. Az intézkedések azonban továbbra is a régi, megszokott módszerekkel, azaz központi utasításokkal, újraelosztással történtek.

A „júniusi út,” az „új szakasz” jegyében megszületett intézkedések csak rendkívül lassan és vontatottan mentek át a gyakorlatba. Ennek ma-

⁴ „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról és ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról, 1953. június 28.” In: Propagandista, 1986/4., 144. o.

⁵ Országgyűlési Napló, 1953, 12-25. o.

⁶ 278/1953. (X. 3.) F.M. számú utasítás. A termelészövetkezetből való kilépéssel és a termelészövetkezet feloszlásával kapcsolatos eljárás szabályozása. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1953, 306. o.

gyarázata elsősorban a párt-, illetve káderapparátus szemléletében keresendő. A „régiek emberek” ugyanis továbbra is a régi beosztásukban maradtak. Nem történt semmi, ami arra kényszerítette volna őket, hogy megszo- kott, sztálinista szemléletmódjukon és magatartásukon változtassanak. Az új program a legtöbb vitát – s a legtöbb ellenérzést – éppen a pártapparátus- ban váltotta, hiszen Nagy Imre programja merőben szokatlan volt szá- mukra. A problémák gyökere a hatalommegosztásból eredt, abból, hogy a párt főtitkára, az apparátus legfőbb irányítója Rákosi Mátyás maradt. Az „új szakasszal” szemben tanúsított ellenállás épp ezen a területen, a pártélet fel- legvárában volt a legerősebb. Ez a csoport várta az olyan utasításokat, ame- lyek majd gátat vetnek e hirtelen jött „lazulásnak.” Sokáig nem kellett vár- niuk, hisz Rákosi irányításával szinte az „új szakasz” meghirdetésével egy időben megindult a támadás Nagy Imre, a nevével összekapcsolódott re- formok, illetve a köré szerveződő reformerek ellen. A racionalizálási, egy- szerűsítési elképzelések fogantatása körüli ellentmondások, illetve a túlszervezettség, összekapcsolódva a határozatok végrehajtása során ta- pasztható eredménytelenséggel, mind-mind az irányítási rendszer problémáinak kirívó eseteiként jelentkeztek 1954 folyamán. Ebben kere- sendő annak közvetlen előzménye, hogy a magyarországi közgazdászok egy része komolyabban, mélyebben kezdett foglalkozni az irányítási rendszer, a tervezési rendszer, illetve az egész gazdaság működésének mechanizmusával, valamint annak problémáival. Az a szellemi „felpez- sődülés,” amely a magyar közéletet jellemezte Nagy Imre kor- mányprogramjának ismertetése után, 1954 májusában és 1954 októberé- ben, az MDP KV ülései után kapott újabb lendületet. Mindkét dátum az „új szakasz,” illetve a Nagy Imre-program hivatalos, nyilvános megerő- sítéséhez kapcsolódik. Mindezen események jelentős mértékben hozzá- járultak ahhoz, hogy az észrevételek, megjegyzések, majd a bíráló, a kri- tika hangjai is nagyobb nyilvánosságot kapjanak.

„Az irányítás módszereiről általában”

Míg 1954 előtt a közgazdaságtudomány vagy Marx, Engels, Lenin, de legfőképp Sztálin műveinek interpretálására korlátozódott, vagy a Szov- jetunióban, illetve azt mechanikusan lemásolva Kelet-Európa orszá- gaiban is kialakult gyakorlat propagálását, elméleti bizonygatásokat te-

kintette feladatának, addig az 1953 június utáni „liberalizáltabb” politikai és tudományos légkörben már megjelentek, megjelenhettek olyan közgazdaság-elméleti munkák is, amelyek alapjaiban bírálták a gazdaságpolitikai vagy gazdaságirányítási gyakorlat egy-egy elemét vagy akár a mechanizmus egészét is. Az 1953. évi júniusi határozat jelentősége tehát különösen nagy volt a közgazdászok számára, hiszen a határozat Magyarország gazdasági problémáinak központi kérdéseire irányította a figyelmet. A hangsúly a politikai, gazdaságpolitikai hibák és torzítások kijavításán, kiigazításán volt. Tehát a meginduló közgazdasági viták is e kérdések körül forogtak.

Elsőként mindenképpen Péter Györgynek a Központi Statisztikai Hivatal elnökének a Társadalmi Szemle 1954 augusztus-szeptemberi számában megjelent „Az egyszemélyi felelős vezetésről”⁷ című cikkét kell megemlíteni. 1954 nyarán Péterhez hasonlóan ekkor már többen is foglalkoztak hasonló kérdésekkel. Mégis azért kell feltétlenül őt kiemelni, hogy világosan látni lehessen, milyen elméleti utat járt be Péter György a jelzett időponttól kezdve, aki akkor még a túlzott centralizáció és bürokratizmus fő okát a vezetők helytelen kiválasztásában és azok rossz munkamódszerében kereste. Mint írja: „A helytelen bürokratikus vezetés oka igen gyakran a vezetők helytelen politikai szemléletében és magatartásában” rejlik.⁸ A kialakult helyzeten szerinte úgy lehet változtatni, hogy a vezetők elsajátítják a helyes munkastílust. Péter ennek érdekében egy sor tanácsot ad. Például: „az egyszemélyi vezetés mellett is szükség van a kérdések megvitatására, a tanácskozásokra, a dolgozók véleményének meghallgatására. Ha a vezető mindenben csak a saját elképzelései alapján határozna, igen gyakori és súlyos tévedésekbe esne.”⁹ Vagy: „A vezetőnek arra kell törekednie, hogy munkatársai egyetértsenek a kapott utasításokkal, megértsék, magukévá tegyék, helyeseljék azokat, mert csak így képesek arra, hogy őszintén igyekezzenek is végrehajtani őket.”¹⁰ De a vezetőnek különösen meg kell becsülnie az alsó- és középkadereket, elsősorban azért, mert nagyrészt az ő munkájukon múlik a

⁷ Péter György cikke e címmel jelent meg a Társadalmi Szemle 1954/8-9. számában. Ugyanezen írás néhány helyen bővített, máshol „karcsúsított” változata: „Az irányítás módszereiről általában” címen Péter György, *A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban* című könyvében jelent meg 1956-ban, a Közgazdasági és Jogi könyvkiadó gondozásában.

⁸ Péter György, *Az egyszemélyi felelős vezetésről*. In: Társadalmi Szemle 1954/8-9., 122. o.

⁹ Uo., 111. o.

¹⁰ Uo., 112. o.

feladatok sikeres elvégzése. Illetve „támaszkodnia kell az alulról jövő ellenőrzésre, a széles tömegek észrevételeire, panaszaira, bejelentéseire, véleményeire is.”¹¹ A szerző szerint egyébként a „bürokratikus vezetésben rejlő hibák gyökere gyakran nem egyéb, mint a vezetők tájékoztatatlansága, tapasztalatlansága – az, hogy még nem sajátították el a vezetés helyes módszereit.”¹² A bürokrácia elburjánzásának a „helytelen bürokratikus vezetésnek” tehát két alapvető összetevőjét nevezi meg:

- a vezetők helytelen politikai szemléletét és magatartását és a
- tájékoztatatlanságát, tapasztalatlanságát.

„A vezetők helytelen politikai szemléletének és magatartásának” – tehát a szubjektív tényezőknek, – elsődleges jelentőséget tulajdonított. Ezt a cikk végén így fejt ki: „Azok a vezetők, akik határozatok és utasítások tömegével árasztják el munkatársaikat, akik úgy vélik, hogy kis és helyi jelentőségű részletkérdések tömegére vonatkozóan is nekik kell döntéseket hozni – azok a diktátori magatartás, az önteltség, a dolgozók (és nem utolsósorban közvetlen munkatársaik, az alsóbb fokon álló vezetők) lebecsülésének hibájába esnek. Az önteltség hibájába, amennyiben azt hiszik, hogy csak ők képesek az alájuk tartozó terület minden részletkérdését hatalmi eszközökkel, központi intézkedésekkel megoldani.”¹³

1954 nyarán tehát még Péter György sem azt vette vizsgálat alá, hogy miért éppen olyanok a gazdasági vezetők, amilyenek. Ebből eredően pedig még nem feltételezte, hogy az irányítási rendszer szüli a neki megfelelő vezetőket.

A Nagy Imre nevével fémjelzett program ismételt megerősítésére az MDP KV 1954 októberi ülésén került sor. A határozat azonban már olyan elemeket is tartalmazott, amelyek túlmutattak az eddigi kereteken. Kimondta például, hogy „harcot kell folytatni a gazdasági vezetés módszereinek gyökeres megjavításáért,” amelyen belül „lényegesen egyszerűsíteni kell a tervezés, anyagellátás, ellenőrzés rendszerét és szervezetét.” És végül egy olyan eljárás, amelyre addig még nem volt példa: hivatalosan, párhatározatban (!) buzdították a közgazdászokat „a magyar népgazdaság fejlődésének elméleti feldolgozására és a gazdasági törvények konkrét követelményeinek tudományos elemzésére.” Is-

¹¹ Uo., 114. o.

¹² Uo., 122. o.

¹³ Péter György, Az irányítás módszereiről általában. In: Péter György, A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban. Közgazdasági és Jogi Közlemények, Budapest 1956, 30. o.

merve az előző évek gyakorlatát, azt hogy milyen mértékben volt szük-
sége a hivatalos gazdaságpolitikának a közgazdászok „tudományos-
elemző” munkájára, rendkívül fontos volt, hogy a határozat a megol-
dandó 14 fő feladat közé sorolta ez utóbbit. „Mindezekon kívül gondos-
kodni kell a közgazdaságtudományi ismereteknek az eddiginél sokkal
nagyobb mértékű elterjesztéséről, illetve Közgazdasági Szemle című fo-
lyóirat rendszeres kiadásáról.”¹⁴ Ez utóbbi kapcsán érdemes megjeg-
yezni, hogy amikor a KV-i határozat október 22-én megjelent a lapok-
ban, akkor már 12 napja megszületett a Közgazdaságtudományi Intézet
felállításáról intézkedő minisztertanácsi határozat.¹⁵ Az 1953 júniusát kö-
vető politikai és gazdasági folyamatok furcsa kettősségét jelezte az a
tény is, hogy a felállítandó intézet igazgatójának azt a Friss Istvánt ne-
vezték ki, aki az októberi KV-ülésem egyedül képviselte nyíltan és kö-
vetkezetesen az új szakasz felülvizsgálatának szükségességét. Ettől
azonban független az a tény, hogy az intézet épp az ő vezetése idején
vált a fellendülő közgazdaságtudományi kutatások egyik centrumává.

A gazdaságirányítási gyakorlat elemzésének, kritikájának alapvető
elemei a fejekben már a párthatározat előtt megszülettek, de a legfelsőbb
pártfórum állásfoglalására volt szükség ahhoz, hogy elháruljon a köz-
gazdaságtudomány útjából számos addigi korlát. Így vált lehetővé, hogy
1954 utolsó harmadában megjelenhettek az első olyan munkák, amelyek
a problémák okát nem kizárólag a végrehajtásban keresték, hanem már
magában a gazdaságirányítás rendszerében is.

A reform melletti érvek és viták kifejtésének szöcsövéné az 1954 ok-
tóberében átkeresztelt, addig Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemlének
nevezett folyóirat, a Közgazdasági Szemle vált. És valóban: már a folyó-
irat első számának egyik írása jelezte a megváltozott közgazdasági gond-
olkodást. Feltétlenül meg kell említeni *Liska Tibor és Máriás Antal: A
gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás* című cikkét¹⁶, amelyben
már egyértelmű kritika fogalmazódik meg az elmúlt évek gazdaságpoli-
tikája ellen. Az írás elsődlegesen a külgazdasági kapcsolatokkal foglal-
kozik. A szerzők egyértelműen állást foglalnak az „autarchiás törekvé-
sek,” az „önellátásra történő berendezkedés” ellen, valamint az „érték-
törvény tudatos alkalmazása és ezen keresztül egész tervezési és szám-

¹⁴ Szabad Nép, 1954. október 22.

¹⁵ 1086 (1954. X. 10.) számú minisztertanácsi határozat a Közgazdaságtudományi Intézet létesítéséről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1954, 362. o.

¹⁶ Közgazdasági Szemle, 1954/1., 75-94. o.

viteli rendszerünk tudományosabb megalapozása” mellett. Szintén az értéktörvény kérdésével foglalkozott *Szabó Kálmán és Kopátsy Sándor: A mezőgazdasági árak képzésének néhány kérdése* című írása a *Közgazdasági Szemle* második számában.¹⁷

1954 végére a viták a gazdaság működésének egyre nagyobb területére terjedtek ki. Ekkor jelentek meg az első olyan elemzések, amelyek már joggal tekinthetők a gazdasági mechanizmus objektív, tudományos vizsgálatának. Különösen két publikáció volt rendkívül jelentős: *Balázsy Sándor: Javítsuk meg tervezési módszereinket*¹⁸ és *Péter György: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*¹⁹ című cikke. Az akkori legfiatalabb közgazdász-nemzedékhez tartozó Balázsy elgondolásai már túmentek a tervmutatószámok pusztá manipulálásán és valóban úttörő jelentőséggel bírtak. Vizsgálódásai azonban mégis „korlátozottak” maradtak, amennyiben azok a vállalatok és az őket irányító szervek kapcsolatára koncentráltak.

Az első átfogó reformkoncepció és szerzője

Míg az eddigiekben említett publikációk általában a gazdaság valamely részkérdését vizsgálva, illetve azt végiggondolva jutottak el a problémák mélyebb rétegeibe, addig a *Közgazdasági Szemle* 1954. évi decemberi számában megjelent az első „átfogó reformkoncepció” is.²⁰

A reform vázlata Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének tollából született. Péter 1903. március 30-án született Budapesten. Apja *Pikler J. Gyula* statisztikus, orvos, demográfus és közgazdasági író, a Budapesti Statisztikai Hivatal aligazgatója, a Fővárosi Telekérték-nyilvántartó Hivatal vezetője, közgazdászként a magyarországi georgizmus kiemelkedő képviselője volt. Péter György az egyetem elvégzése, majd német- és olaszországi tanulmányútjainak befejezése után 1932-ben csatlakozott az illegális kommunista párthoz. Illegális nyomda üzemeltetésével és különböző futárfeladatok ellátásával bízta meg a párt vezetése. Lebukására 1936-ban került sor. Ügyét elsőfokon 1937 márciu-

¹⁷ *Közgazdasági Szemle*, 1954/2., 143-160. o.

¹⁸ Többtermelés, 1954/1-2.

¹⁹ *Közgazdasági Szemle*, 1954/3.

²⁰ *Péter György*, A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában. In: *Közgazdasági Szemle*, 1954/3., 301. o.

sában, másodfokon pedig 1938 júliusában tárgyalta a Magyar Királyi Budapesti Honvédtörvényszék, kommunista pártbeli tevékenységét tízévi fegyházbüntetéssel honorálva. 1943-ig a Margit körüti fegyház lakója volt. Ekkor szállították át a foglyok egy részét Vácra, másik csoportját pedig Szegedre. Péter György ez utóbbiba tartozott. Szegeden érte meg az ország német megszállását. A német bevonulás után a politikai foglyokból büntető munkás századot szerveztek, majd elindították őket Dachau felé. Péter György két társával – Hollós Ervinnel és Sárközi Sándorral – megszökött. Szabadkára mentek és itt rejtőztek a szovjet csapatok 1944 október végi bevonulásáig.²¹

A háború után Szegeden dolgozott főispáni titkárként. Hamarosan azonban Budapestre érkezett, ahol az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) vezérigazgatója volt egészen 1948-ig. Ekkor nevezték ki a Központi Statisztikai Hivatal elnökévé. Politikai megbízatásának eleget téve megkezdte a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) megtisztítását a „polgári elemektől.” Nevéhez fűződik a magyar statisztika szovjet mintára történő átszervezése, melynek keretében megszüntették a magyar statisztika nem állami intézményeit és átszervezték a statisztika oktatását is. Az 1953-as változásokhoz való viszonya csak lassan alakult ki. Semmi jele nem volt annak, hogy szívesen csatlakozott volna a Nagy Imre-vonalhoz, vagy ahhoz az értelmiségi „holdudvarhoz,” amely reprezentálta az „új szakaszt.” Nem foglalt egyértelműen és nyíltan állást sem a reformok iránt elkötelezett csoportok, sem pedig Rákosiék mellett. Közgazdasági publikációiban azonban egyre határozottabban bírálta a tervutasításos gazdaságirányítási rendszer magyarországi gyakorlatát.

„*A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában*” című tanulmányának szemléletét, tárgyalásmódját már széles ívű makroökonómiai megközelítés, az aktuális gazdasági problémák megoldásán túlmenő elméleti-ideológiai általánosításokra való törekvés jellemezte. Péter György is a termékek minőségéből, a termelés és a termelékenység növeléséből, a takarékoság és az önköltség csökkentésének problémáiból indul ki. Véleménye szerint ezeket az önmagukban is alapvető problémákat csak tetézte, hogy megoldásukat központi utasítások tömeges kibocsátása révén igyekezett megoldani a vezetés.²² „A

²¹ Hollós Ervin 1956 után a belügyminisztérium állambiztonsági részlegének egyik vezetője a szökésükről: *Hollós Ervin*, Tettük, amit tennünk kellett. Interjú, Készítette: Kara Nagy Irén. In: Magyar Ifjúság, 1984. október 12., 14-15. o.

²² Péter György, *A gazdaságosság jelentősége és szerepe a népgazdaság tervszerű irányításában*. In: Közgazdasági Szemle, 1954/3., 301. o.

népgazdasági és minisztériumi tervek – folytatja – a sok ezernyi mutatóban kifejezett utasításokkal igen részletekbe menően szólnak bele egy-egy ... vállalat életébe.” Így rendkívüli mértékben „megnehezítettük a vállalatok számára azt, hogy feladatuk teljesítésének módszereit a helyi adottságok és lehetőségek alapján maguk határozzák meg, és általában nagyon kevés teret engedünk az önálló kezdeményezéseknek.”²³ Emellett a vezetés másik alapvető hibája, hogy az „utasítások kiadását nem mindig követi – és az utasítások nagy száma mellett nem is követheti – a végrehajtás következetes, szigorú ellenőrzése.”²⁴ Kifejti, hogy a fontos és valóban szükséges utasítások mellett megnőtt a felesleges, lényegtelen kérdésekre vonatkozó határozatok száma is. Ebből kiindulva rámutat arra, hogy az előírt feladatok, mutatószámok, nem a fő célt tartalmazzák, hanem a cél eléréséhez szükséges „egyes eszközök használatának” szabályozására irányulnak. „Követeléseink a cél érdekében elvégzendő munkára, nem pedig a cél tényleges elérésére”²⁵ vonatkoznak.

„A szocialista termelés célja a szükségletek maximális kielégítése” – mondja Péter. Látható, hogy a jelenlegi viszonyok közepette a fent vázolt hibák következtében ez nem valósul meg. Ezért alapvető változtatásokra van szükség, melyek középpontjába a gazdaságosság fogalma kerül. Ennek fényében a „termelő üzemek működésének fő feladata így határozható meg: állítsanak elő minél kevesebb költséggel (minél kevesebb munka- és anyagráfordítással) minél több és minél jobb minőségű olyan terméket, amelyre a társadalomnak leginkább szüksége van.” Ezért a „központi utasításoknak nem az eszközök használatára, hanem az eszközök alkalmazása révén elérendő célok, feladatok megvalósítására kell vonatkozniuk, nem az erőfeszítések kifejtésére, hanem a munka eredményére.”²⁶ Az a módszer, amely nem a cél elérését tekinti elsődlegesnek, hanem csupán az egyes eszközök használatát írja elő, valamint jutalmazza, oda vezet, hogy az „eszközök használata öncélúvá, a cél elérése szempontjából ... károsná válik.”²⁷ Péter erre hozza fel példaként, hogy a vállalatoknál a „prémiumokat és a beralapokat – központilag, egyoldalúan – a termelési tervek kizárólag mennyiségi teljesítésétől” tették függővé. Majd részletesen elmagyarázza, hogy ezzel kapcsolatban

²³ Uo.

²⁴ Uo., 302. o.

²⁵ Uo., 303. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo., 305. o.

mi az igazi probléma. Azt mondja, hogy a termelési terv teljesítése alatt az úgynevezett „vállalati (teljes vagy befejezett) termelési terv teljesítését értjük, méghozzá változatlan áron »terváron«.” Így a fent említett prémiumok és beralapok mindenkor mértéke nem ahhoz van kötve, hogy a vállalatok megfelelő mennyiségű terméket bocsátanak-e a fogyasztók vagy más vállalatok rendelkezésére, hanem ahhoz, hogy „vállalati termelési terveket, változatlan áron – vagyis fiktív áron – a vállalatok hogyan teljesítenek.”²⁸ Ezért szinte mindennapossá vált az a jelenség, hogy a vállalat a változatlan áron mért teljes termelési tervét túlteljesítette, anélkül, hogy a tervben előírt egyes termékek termelési tervét, akár csak megközelítőleg is teljesítette volna. Ezeknek a vállalatoknak a termelése öncélúvá vált, hisz gyakran előfordult, hogy olyan terméket állítottak elő, melyre akkor épp semmi szükség nem volt. Az a körülmény, hogy ezen produktumok vagy raktáron maradtak, vagy semmire sem tudták őket felhasználni, nem nagyon befolyásolta az ilyen vállalatok tevékenységét, hanem munkát, anyagot, időt nem kímélve tovább folytatták a „termelő” munkát, mert az így előállított termékek változatlan áron számított termelési értéke bekerülhetett jelentéseikbe, szerepelhetett a statisztikában, a tervet ezáltal mennyiségileg teljesítették s így anyagi előnyökhöz juthattak. Péter György két tényezőt érint, melynek szerinte feltétlenül érvényesülnie kell a vezetésben:

- egyrészt „minél nagyobb szabadságot” kell biztosítani a vállalatvezetők számára abban a tekintetben, hogy a feladatokat a helyi körülmények és lehetőségek figyelembevételével hogyan, milyen módon oldják meg,²⁹
- másrészt: „a fő feladatok elvégzése tekintetében támasztott követelményeket minden körülmények között érvényesítenünk,” az utasítások végrehajtását „következtesen ellenőriznünk kell.”³⁰

Ez utóbbi hibák kiküszöbölése csak oly módon képzelhető el, ha – tekintetbe véve azt a körülményt is, hogy a vállalatok „mindig más gazdasági egységek, vállalatok vagy személyek (fogyasztók) számára” dolgoznak –, „nagyobb mértékben vonjuk be az érdekeltet, azokat, akiknek (vagy amelyeknek) érdekében, szolgálatában a termelés folyik.”³¹

²⁸ Uo.

²⁹ Uo., 307. o.

³⁰ Uo., 308. o.

³¹ Uo., 309. o.

Péter koncepciója szerint a megoldást az biztosítaná, ha az ellenőrzés „... az egyes vállalatok között fennálló (ugyanúgy: a vállalatok és a fogyasztók között fennálló) az áruviszonyokból, az értéktörvény működéséből” eredő kapcsolatok révén és nem csupán hatalmi, adminisztratív eszközök útján valósulna meg. A termelők, a gyártók tevékenységének kontrollját igazán csak a vásárlók, a fogyasztók képesek elvégezni. Magát a fogalmat ugyan ki nem mondva, de ezen a helyen a „piac”-nak, mint meghatározó tényezőnek a jelentőségéről beszél.

„Az exportra szánt termékek számát, mennyiségét és minőségét a külföldi megrendelő – mint tudjuk – szigorúan ellenőrzi. Nincs tekintettel a vállalatokon belül fennálló szubjektív vagy objektív nehézségekre. Az árut megvizsgálhatja, kifogásokat emelhet, az átvételt megtagadhatja stb. Követelményei tehát igen nagy erővel jelentkeznek. Szükséges, hogy ugyanezt a viszonyt – helyes viszonyt – valósítsuk meg egyrészt a fogyasztók – a vásárlók – és másrészt a kereskedelem, illetve a fogyasztási cikkek előállító iparvállalatok között is. Biztosítanunk kell, hogy a felhasználók, az átvevők (azok, akiknek érdekében a termelés vagy általában a munka folyik) a termékek választékára, minőségére és árára vonatkozóan követelményeket támaszthassanak, válogathassanak és bizonyos esetekben szabadon dönthessenek arról, hogy egyes nem minden tekintetben megfelelő árukat (az érvényesíteni kívánt áron) megvesznek-e, megvásárolnak-e vagy nem. El kell érnünk, hogy a belöldi vásárlóknak a választékra és a minőségre vonatkozó követelményei ugyanolyan erővel hassanak, ugyanúgy a reális követelmények kíméletlen következetességével lépjenek fel, mint a külföldi vásárlóké.”³²

A piaci kontrollhoz pedig meg kell teremteni a feltételeket: „Annak ... megvalósításához, hogy a termelő vállalatok működését maguk az érdekeltek ... ellenőrizhessék, az szükséges, hogy azok, akiknek termelői vagy fogyasztói szükségletük kielégítésére, akiknek »szolgálatában« a termelés folyik, ne legyenek kiszolgáltatva az őket kiszolgálóknak.”³³ Két előfeltételét látja annak, hogy az általa felvázolt koncepció megvalósuljon és működhessen:

- megfelelő minőségű és „választékban elegendő” készletek és tartalékok biztosítása, illetve
- „helyes árszínvonal és helyes árarányok kialakítása,” az értéktörvény és a kereslet-kínálat viszonyainak figyelembevételével.

³² Uo.

³³ Uo., 310. o.

Az árképzés alapelveit illetően a szerző kiemelte: a termékek árát úgy kell megszabni, hogy elég alacsony legyen ahhoz, hogy a „terveink szerint előírt mennyiséget, a vásárlóalap adott mértéke mellett a dolgozók valóban megvásárolhassák és meg is vásárolják.”³⁴ Ugyanakkor azonban elég magas legyen ahhoz, hogy „minden jelentkező vásárló igényét ki-
elégíthessük.”³⁵ Tehát az ár egyensúlyi ár legyen, mert csak így szüntethető meg a sorban állás, a jegyrendszer, a hiánycikkek keletkezése. Emellett még egy fontos tényezőre felhívja a figyelmet: arra, hogy az „áraknak tükrözniük kell a termékek minőségét is.” Értelemszerűen: a jobb minőségű termékek „eladási ára” magasabb, a „silányabbaké” alacsonyabb legyen. Ez ösztönzőleg fog hatni a vállalatok vezetőire és dolgozóira is, hogy minél jobb minőségű termékek előállítására törekedjenek. Péter György ugyanezen szempontok érvényesítését tartotta helyesnek a „termelő vállalatok egymás közötti kapcsolatában, továbbá a termelő és az egyéb vállalatok közötti kapcsolatban is.”

Péter koncepciója szerint: ha az említett előfeltételek megvalósulnak, akkor a vállalatok működésének eredményessége, gazdaságossága valamint a „pénzügyi, üzleti eredmények között kellően szoros kapcsolat” alakulhat ki. Ebben az esetben pedig a vállalatok eredményes működésének ismérve a vállalatok jövedelmezősége lesz. A vállalati jövedelmek abban az esetben nőnek, „ha a vállalat többet, jobbat és olcsóbban termel.” A gyorsan és „jól eladható” termékekből növelnünk kell a termelést, ami kapcsolódjon össze a minőség javulásával is. De a termelésnövelés és a minőség javítása nem járhat együtt az önköltség növelésével, „hanem megfordítva, éppen a jövedelmezőség fokozása érdekében állandóan és rendszeresen csökkenteni kell” azt.³⁶ A gazdaságosság és jövedelmezőség követelményeinek előtérbe kerülésével a vállalatok között „egészséges verseny” fog kialakulni, „amely versenyben a jobb minőséggel és az önköltség csökkentésével kell harcolni azért, hogy a fogyasztó a termékeket szívesen vásárolja.”³⁷ A vállalat vezetőinek és közvetve dolgozóinak is anyagi érdekelttségét az adott vállalat eredményivel, minél nagyobb nyereségével kell minél szorosabb összefüggésbe hozni. „A vállalatok vezetőinek és a vállalatok egész kollektívájának kel-

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo., 313. o.

³⁷ Uo., 315. o.

lő mértékben részesednie kell az elért nyereségből.”³⁸ A Péter György által felvázolt koncepció ezzel újabb elemmel bővült: a „nyereségrészesedési rendszer” vázlatos tervezetével.

A tanulmány befejező gondolatmenetében ismét visszakanyarodik a tervezés problémáihoz. „A népgazdasági tervek készítésekor az elért eredmények, a források, a szükségletek alapos, mélyreható tanulmányozása alapján átfogó számításokat kell végezni, s e számítások révén kell megszabni, elhatározni a fejlesztés irányát, a népgazdaság fő arányait.”³⁹ Ezután Péter sorra veszi, hogy milyen arányokra gondol. „Első sorban – mondja – a nemzeti jövedelem megoszlása a fogyasztás és felhalmozás között,” a „lakosság rendelkezésére álló vásárlóerő és az árualap közötti összhang,” illetve a beruházások megoszlása. Ezen szempontok megszemlélésével kell a tervezést folytatni. A tervezésnek ez a munkája egész gazdaságpolitikánk szempontjából fő és alapvető jelentőségű.

Péter György teljes mértékben tisztában volt javaslatai súlyával és mintha csak megérezte volna, hogy milyen támadások érik majd emiatt, a tanulmány végén fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a haszon, a nyereség, a kereslet és kínálat elve, „mind e tényezők hasonlóak azokhoz, amelyek a kapitalista társadalomban fellelhetők és érvényesülnek.”⁴⁰ Amikor felteszi a kérdést, hogy „az ismertetett szempontokkal kapcsolatban ... nem jelentkezik-e ebben valamiféle jobboldali elhajlás, akkor nemleges válaszában indoklásaként magához Sztálinhoz fordul segítségért. „Sztálin elvtárs fejtette ki az Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XIV. kongresszusán: - mondja Péter és idézi - »Egyáltalán nem az a lényeg, hogy a kereskedelem és a pénzrendszer a kapitalista gazdaság módszere, a lényeg az, hogy gazdaságunk szocialista elemei a kapitalista elemek ellen vívott harcban a burzsoáziának ezeket a módszereit és fegyvereit a kapitalista elemek leküzdése céljából veszik át, a lényeg az, hogy ezeket a módszereket és fegyvereket sikerrel használják fel a kapitalista elemek ellen, hogy sikerrel használják fel őket gazdaságunk szocialista alapjának felépítése érdekében. A lényeg tehát az, hogy fejlődésünk dialektikája következtében a burzsoázia ezen eszközeinek a funkciói és rendeltetése elvileg gyökeresen megváltoznak a szocializmus javára, a kapitalizmus rovására.” Hogy Péter ezen gondolatokat hasz-

³⁸ Uo., 314. o.

³⁹ Uo., 319. o.

⁴⁰ Uo., 322. o.

nálta koncepciója megvédésére, kicsit úgy tűnik, mintha elébe akart volna menni a – későbbiekben valóban felmerülő – „aggályoknak.”

Péter György írása elsőként fogalmazott meg egy alternatív szocialista gazdaságmodellt, mely leglényegesebb jegyeiben jól beazonosítható a „piaci szocializmusnak” nevezett modell.⁴¹ Régi, meggyőződéses kommunista⁴² lévén nem vitatható tehát, hogy mélységesen hitt a tervgazdálkodás, a népgazdasági érdekként tételezett tervszerű, arányos fejlődés, a termelés és a szükségletek összhangja megvalósítását célul tűző, ... a kommunista párt által vezérelt gazdaságirányítás fölényében.⁴³ Ezzel együtt viszont átlátta a hibákat is, azok megoldását pedig nem felületes, tüneti kezelésében, hanem – természetesen megmaradva a szocializmus keretei között – a struktúra átfogó átalakításában látta.

Konzervatív fordulat – A reformkonceptiók félretétele

Az 1955 márciusában végbement politikai fordulat egyben az első reform-javaslatok félretételét is jelentette. 1954 második felében az egyre erősödő kritikai hangok már nem csak a gazdaságpolitikai, gazdaságirányítási problémákról szóltak, hanem egyre többször és egyre nyíltabban vetődött fel a törvénytelenések, a rehabilitáció, illetve a személyi felelősség kérdése is. Az „új szakasz” politikája elleni nyílt fellépésre első ízben *Darvas Józsefnek* a Szabad Nép 1954. november 21-i számában megjelent „*A túllícitálásról*” címet viselő írásával került sor. A cikkben Darvas bizonyos kispolgári, jobboldali tendenciák felerősödésétől féltette a „júniusi politikát,” valójában azonban épp ezt a Nagy Imre nevével fémjelzett érárt bírálta. Néhány nappal később már a Politikai Bizottság foglalkozott a „túllícitálás” kérdésével. Rákosi Mátyás – aki mintegy két hónapot töltött a Szovjetunióban – hazaérkezése után, december 1-jén fejtette ki álláspontját a Politikai Bizottság előtt, melyben mondandóját természetesen a „szovjet elvtársak aggodalmaira” építette.⁴⁴ A párt-

⁴¹ *Gelegonya Judit*, Péter György szerepe a magyar közgazdasági reformgondolkodás fejlődésében. In: Ünnepi dolgozatok Mátyás Antal tanszékvezetői kinevezésének 40. évfordulójára. Budapest 1996, 124. o.

⁴² *Hegedűs B. András*, Péter György pályafutása. In: Egy reformközgazdász emlékére. Tudományos ülésszak 1992. április 24-én, Budapest 1994, 19. o.

⁴³ *Gelegonya*, i.m., 122. o.

⁴⁴ *Balogh Sándor*, Politikai reformpróbálkozások és kudarcaik 1953 és 1956 között. In: Társadalmi Szemle, 1989/8-9., 27. o.

határozat december 15-én született meg, tartalma, hangulata, stílusa már egyértelműen tükrözte a megváltozott viszonyokat. Több helyen hangsúlyozta az utóbbi időben felerősödött „túlzott kritikát,” amely nem csak a „párt tekintélyének csökkenéséhez, hanem a „kispolgári, sőt jobboldali tendenciák felerősödéséhez” is vezetett. Három héttel később, 1955. január 8-án került sor arra az újabb „konzultációra” a szovjet vezetőkkel, amely már Nagy Imre politikájának egyértelmű vereségét jelentette.⁴⁵

A „visszarendeződés” ténye 1955 január végére egyértelművé vált. A Szabad Nép 1955. január 27-i számában részletesen ismertette *D. Sepilovnak* a Pravdában megjelent cikkét, amelyben a szerző „elítélte azoknak a közgazdászoknak a nézeteit, akik szerint a szocializmus fejlettebb szakaszában a fogyasztási cikkek gyártásának ugyanolyan vagy gyorsabb ütemben kell fejlődnie, mint a termelési eszközök gyártásának.”⁴⁶ Hruscsov néhány nap múlva „álteoretikusnak,” „vulgárisnak” nevezte a *Sepilov* által is bírált szerzőket, illetve véleményüket. A gazdaságpolitikai váltást személyi változások is követték: Malenkovot menesztették miniszterelnöki tiszteből és menniük kellett Malenkov „embe-reinek” is. Magyarországon az „irányváltást” a Központi Vezetőség 1955 márciusi határozata alapján hajtották végre.

Balázsy Sándor és Péter György tanulmányaihoz hozzászólva 1954 végén és 1955 első felében több éles bírálat jelent meg a Többtermelés, illetve a Közgazdasági Szemle hasábjain. Balázsy vitaindító cikkéhez összesen kilencen szóltak hozzá a Többtermelés 1954. évi 12., illetve 1955. évi 1. és 2. számában. Ezenkívül két vitát is rendeztek a Számviteli Főiskolán és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem ipar-gazdaságtani tanszékén. Mindkét vitáról a lap 1955. évi 2. számában jelentek meg ismertetések.⁴⁷ A bírálatokra Balázsi még reagált a „Válasz a hozzászólásokra” című cikkében,⁴⁸ ekkor azonban a lap szerkesztői egyszerűen lezárták a vitát. Az a lap, amely 1954 októberében teret adott a bírálatnak, 1955 márciusa – tehát a fordulat – után a következőket írta Balázsi cikkéről: „... a hiányosságokat, illetőleg veszélyüket ... a cikk túlozva és egyoldalúan mutatja be. Egyes nagyobb, részben a gépipar te-

⁴⁵ „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és a szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954-55-ben. (közli: Rainer M. János – Urbán Károly), In: Múltunk, 1992/4., 124. o.

⁴⁶ Az első reformpublikációk, valamint az „új szakasz” gazdaságpolitikájának, illetve beruházás-politikájának épp ezek voltak a fő elemei.

⁴⁷ *Szamuely László (szerk.)*, A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1954-1978. Budapest 1986, 92. o.

⁴⁸ Többtermelés, 1955/5., 29-33. o.

rületén észlelt jelenségeket általánosít az egész iparra, mintha azok egész szocialista iparunkra, tervgazdálkodásunkra jellemzők lennének, sőt mintha tervgazdálkodásunkat éppen ezek a hibák jellemeznék. Ilyen, nem kellően megalapozott általánosítások vannak a cikkben a tervezés és az irányítás hibáinak mértékét, a terv vállalatainknál betöltött szinte negatív szerepét, a tervjelentések tudatos vagy félig szándéktalan hamisítását, a minisztériumok és a vállalatok kapcsolatát tekintve. Mindezen hibák okait pedig egyoldalúan az éves vállalati tervrendszerünkben jelöli meg.”⁴⁹

Péter György esetében annyiban volt más a helyzet, hogy az ő „Válasz(a) a hozzászólásokra” 1956-ban jelent meg két részletben, a Közgazdasági Szemle 6. ill. 7-8. számában az 1955 márciusa utáni „visszarendeződéshez” képest már ismét szabadabb légkörben. Péter tanulmányára hárman írtak „bírálatot,” melyek 1955 folyamán jelentek meg a Közgazdasági Szemlében. *Hevesi Gyula: A termelés gazdaságosságának feltételeiről* című írása „magától értetődő igazságnak” nevezte, hogy „a szocialista üzemnek gazdaságosan kell termelnie,” hisz „ez a követelmény benne van magában a szocializmus fogalmában” is.⁵⁰ *Kemenes Egon: A gazdaságosság szempontjainak érvényesülése a vállalati tevékenységben*⁵¹, valamint *Vincze Imre: Tervezési módszereink tökéletesítésének néhány problémája*⁵² címet viselő írásaiban a Hevesi-cikkhez hasonló szellemben megfogalmazott „érveket” találhatunk a Péter-féle koncepció ellen. „Mindhárom cikk lényegében azt olvasta Péter fejére, hol és miben térnek el elgondolásai a szocialista gazdaság hagyományos felfogásától, mintha az eltérés ténye már önmagában elképzeléseinek téves voltát bizonyítaná.”⁵³

Szintén a márciusi fordulattal magyarázható az a tény is, hogy a Közgazdasági Szemle sorozatosan elítélő-jellegű cikkeket közölt a Péter-féle tanulmányra. Ennek bizonyítéka a lap önkritikája, melyet az 1955. évi 3-4. számban tettek közzé: „Közgazdaságtudományunk, s egyetlen közgazdasági folyóiratunk, a Közgazdasági Szemle is felelős azért, hogy fejlődésünk mai szakaszának egyes fontos kérdései egyáltalán nem tisztázódtak, sőt helytelen, nem marxista nézetek is szóhoz jutottak folyó-

⁴⁹ Tervezési módszereinkről szóló vita összefoglalását lásd In: Többtermelés, 1955/5., 35. o.

⁵⁰ *Hevesi Gyula*, A termelés gazdaságosságának feltételeiről. In: Közgazdasági Szemle, 1955/2., 188. o.

⁵¹ Közgazdasági Szemle, 1955/3-4., 402-411. o.

⁵² Közgazdasági Szemle, 1955/10., 1215-1225. o.

⁵³ *Szamuely László*, A mechanizmusvita első hulláma Magyarországon. In: Valóság, 1982/7., 26. o.

iratunkban.”⁵⁴ A vezércikk ugyan elsősorban az agrárpolitikai kérdéseket „boncolgató” szerzőket – így az általam is említett *Szabó Kálmánt* és *Kopátsy Sándort* – marasztalta el, de több helyen található utalás „egyes” cikkekre is, amelyek „odáig mentek az értéktörvény szerepének túlbecsülésében, hogy lényegében ki akarták terjeszteni e törvény hatását a szocialista ipar termelésének szabályozására is ... Aki pedig az iparban is, ahol már meghonosodtak a szocialista termelési viszonyok, termelés-szabályozó szerepet akar juttatni az értéktörvénynek, az óhatatlanul oda jut el, hogy szűkíteni akarja a tervszerű, arányos fejlődés követelményének, a népgazdasági tervezésnek a hatáskörét.”⁵⁵ Nem nehéz észrevenni, hogy a fenti mondatok Péter György tanulmányára vonatkoznak. Végül 1956 nyaráig kellett várni, hogy a gazdaság megújítására vonatkozó reformelképzelések, egy kedvezőbb közegben ismét publicitást kaphassanak.

Péter György szakmai hitele megkérdőjelezhetetlen volt a Petőfi Kör szervezői számára is. Nem véletlen, hogy az 1956. szeptember 26-án megtartott, „A gazdasági vezetés kérdéseiről” szóló vita vezetésére őt kérték fel. Várták, hogy talán ekkor megtesz majd bizonyos – akár gesztus értékű – lépéseket és saját szakmai korlátain túllépve, politikai nyilatkozatot tesz. Erre azonban nem volt hajlandó, sőt többször kifejtette, hogy a gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos koncepciók megvitatását, kidolgozását kizárólag a „szakma” privilégiumának tekinti és lelkes laikusokkal nem bocsátkozik vitába.⁵⁶ Túl nagy sikert azonban 1956 szeptemberében nem arathatott ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulásaival.

A forradalom alatt hivatalos úton Moszkvában tartózkodott. Novemberi hazatérése után hivatalában nem kezdeményezett tisztogatást, nem lépett fel a forradalomban részt vett KSH-alkalmazottakkal szemben.

Az irányítási rendszer reformjára vonatkozó közgazdasági kutatómunka 1956/57 fordulóján és 1957 első felében folytatódott, méghozzá oly módon, hogy a biztatás magától a „hatalomtól” érkezett. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ugyanis 11, egyenként 15-30 tagú szak-

⁵⁴ Feladataink a Központi Vezetőség márciusi határozatának megvalósításában. In: *Közgazdasági Szemle*, 1955/3-4., 262. o.

⁵⁵ Uo., 264. o.

⁵⁶ A gazdasági vezetés kérdései. A TTIT Politikai Szakosztálya és a Petőfi Kör közös rendezésében megtartott vita jegyzőkönyve, 1956. szeptember 26. In: A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján, V. kötet, 1956-os Intézet, 1984.

bizottságot hozott létre azzal a feladattal, hogy tegyenek javaslatokat a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás problémáinak megoldására. 1957 februárjában egyrészt ezen szakbizottságok munkájának összehangolására, másrészt egy átfogó program kidolgozására életre hívták a Közgazdasági Bizottságot. Ennek elnöke a nemzetközileg is ismert közgazda, Varga István, titkára pedig Antos István lett. Péter György, az Ipari Szervezési Bizottság elnökeként vett részt az elemző munkában. A politikai helyzet konszolidálásának előrehaladtával párhuzamosan lassan kibontakozott a támadás a reformelképzelésekkel szemben. 1957 tavaszára a reform híveinek pozíciója a folyamatos támadások – melyben főleg Berei Andor, Ripp Géza,⁵⁷ Háty László és Friss István jártak az élen – de legfőképp a kormány helyzetének megszilárdulása következtében már jelentősen megromlott. Ez tükröződött a Közgazdasági Bizottság által 1957 nyarára elkészített „A Közgazdasági Bizottság összefoglaló javaslata a kormány gazdasági programnyilatkozatához” című tervezetben. Ez a dokumentum nem csupán a mintegy fél éve folyó kutatómunkák lezárását jelentette, hanem egyben összegzője lett az 1954-1956 között megfogalmazott valamennyi reformelképzelésnek is. Tehát: amikor a Közgazdasági Bizottság a kezdeti igényekhez képest már igencsak felpuhult reformjavaslatait 1957 közepén „közgazdasági revizionizmusnak” minősítették, akkor az gyakorlatilag a fenti elképzelések félretételét is jelentette. Az úgynevezett revizionizmus-vitát 1957 szeptemberében az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján Friss István foglalta össze – pontosabban fogalmazva – hirdette ki a politikai döntést.⁵⁸ Ezen előadás alkalmával Péter György – ekkor még – felmentést kapott a revizionizmus vádjá alól. Az ötvenhatosok elleni megtorlások csúcán, 1958-ban azonban ismét napirendre került a KSH-elnök „ügye.” A Politikai Bizottság 1958. augusztus 18-án foglalkozott a KSH-val és teljes egészében más megállapításokra jutott, mint egy évvel korábban.⁵⁹ „Fel kell számolni azt a következetlenséget, ingadozást és bizalmatlanságot, amely még ma is tapasztalható a KSH vezető kommunistái részéről a párt politikájával és vezetőivel szemben. Az ellenforradalom után a KSH-ban dolgozó kommunisták legnagyobb

⁵⁷ Ripp Géza nyílt támadása Péter György ellen: Revizionizmus „az új gazdasági mechanizmus” leple alatt, In: Népszabadság, 1957. július 12.

⁵⁸ Friss István, Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről. Előadás az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Akadémiáján, 1957. szeptember 30., Budapest 1957.

⁵⁹ Lásd a 78. jegyzetet.

hibája az volt, hogy jobban féltek a múlt hibáinak visszatérésétől, és ilyen irányú aktivitást fejtettek ki, ahelyett, hogy fő erejüket a revizionizmus elleni harcnak szentelték volna.” ... „Péter György elvtársat” felszólítják, hogy „gyakoroljon önkritikát korábbi helytelen nézeteivel szemben,” továbbá felszólítják, hogy „az év végéig távolítsák el a KSH-ból a munkásosztály álláspontjával szemben álló volt horthysta, az ellenforradalom idején aktív, vagy ellenforradalmi tevékenységük miatt máshonnan elbocsátott elemeket.”⁶⁰ Péter György, valamint a pártszervek, főleg a budapesti és a II. kerületi pártbizottság közötti ellentétek és egyre nyilvánvalóbb feszültségek ekkor kezdődtek és egészen a KSH-elnök eltávolításáig, illetve haláláig tartottak. A megtorlások befejeződésével Péter Györgyöt azonban még mindig a KSH élén találjuk. A párt- és államvezetés viszont nem mondott le eltávolításáról.⁶¹ Erre végül egy – talán mondhatjuk – koncepció per keretében került volna sor. Az eljárás során a KSH-elnök éremgyűjtő szenvedélyét használták fel arra, hogy devizabűntett gyanújával őrizetbe vegyék. A vizsgálat lefolytatására már kerülhetett sor, mert 1969 január elején a BM-kórházban öngyilkosságot követett el.

⁶⁰ Hegedűs B. András, Péter György pályafutása, előadás a Péter György emlékére 1992. április 24-én rendezett konferencián. In: Egy reformközgazdász emlékére. Budapest 1994; Hegedűs B. András Gelegonya Judit MSZMP Budapesti Bizottságának irattárában végzett kutatásai alkalmával előkerült dokumentumokra hivatkozik a fenti kötet 28. oldalán.

⁶¹ Ezt az is alátámasztja, hogy a közéletbe 1961-ben ismét visszatérő Hegedűs Andrást nevezik ki a KSH elnökhelyettesévé, hogy előbb-utóbb felváltsa Pétert.